

Jak radzić sobie z manipulacją informacją w sieci?

Informacje o lekcji

Eksperti:	Beata Biel, Małgorzata Szumańska, Kamil Śliwowski
Autorka wiedzy w pigułce:	Anna Obem
Autorka scenariusza:	Izabela Meyza
Organizacja publikująca:	Fundacja Panoptykon
Przedmiot:	informatyka, język polski, WOS
Sugerowany poziom kształcenia:	szkoły podstawowe
Licencja:	Creative Commons Uznanie autorstwa – Na tych samych warunkach 4.0

Podstawa programowa

Język polski, VII i VIII klasa

Treści nauczania. Uczeń:

- wyszukuje w tekście potrzebne informacje oraz cytuje odpowiednie fragmenty tekstu publicystycznego, popularnonaukowego lub naukowego;
- porządkuje informacje w zależności od ich funkcji w przekazie;
- zna pojęcie ironii, rozpoznaje ją w tekstach oraz określa jej funkcje;
- zgadza się z cudzymi poglądami lub polemizuje z nimi, rzeczowo uzasadniając własne zdanie;
- rozpoznaje i rozróżnia środki perswazji i manipulacji w tekstach reklamowych, określa ich funkcję;
- rozpoznaje manipulację językową i przeciwstawia jej zasady etyki wypowiedzi;
- rozwija umiejętność krytycznego myślenia i formułowania opinii.

Informatyka, VII i VIII klasa

Treści nauczania. Uczeń:

- ocenia krytycznie informacje i ich źródła, w szczególności w sieci, pod względem rzetelności i wiarygodności w odniesieniu do rzeczywistych sytuacji, docenia znaczenie otwartych zasobów w sieci i korzysta z nich;
- postępuje etycznie w pracy z informacjami.

Wiedza o społeczeństwie, VII i VIII klasa

Treści nauczania. Uczeń:

- podaje przykłady trudnych społecznie sytuacji, w których należy zachować się asertywnie; uzasadnia, że można zachować dystans wobec nieaprobowanych przez siebie zachowań innych ludzi lub przeciwstawić się im; przedstawia różne formy zachowań asertywnych;
- przedstawia korzyści i zagrożenia wynikające z korzystania z zasobów Internetu;
- wyjaśnia, na czym powinna polegać rzetelność dziennikarzy.

Wiedza w pigułce

W marcu 2017 r. dyrekcje szkół w całej Polsce rozesłały do rodziców list, w którym ministerstwo edukacji przestrzegało przed zgubnym wpływem gier online na dzieci, zachęcało do ustalenia limitu korzystania z technologii informacyjno-komunikacyjnych i zainstalowania na urządzeniach programów kontroli rodzicielskiej. Przyczynkiem do wystosowania przez MEN owego listu były doniesienia medialne o „grze, która zagraża życiu dzieci oraz nastolatków”, a które za rosyjskim dziennikiem Nowaja Gazeta powtórzył brytyjski The Sun i nasze rodzime media jak Polska długa i szeroka. Wkrótce okazało się, że doniesienia są dalekie od prawdy, a opisane w Nowaja Gazeta przypadki samookaleczeń i samobójstw nie mają związku z grą. Zanim jednak ruszyły sprostowania, wśród rodziców wybuchła panika, a szczecińska prokuratura zdążyła zainteresować się przypadkami samookaleczeń, do których doszło w tamtym czasie wśród dzieci.

Według prawdopodobnej wersji pierwsze doniesienia o *Niebieskim wielorybie* miały na celu przyciągnięcie uwagi czytelników. Za nią idą kliknięcia, a za nimi – pieniądze reklamodawców, z których żyją portale internetowe. Media, które podchwyciły tę naciąganą sensację, nie zweryfikowały jej wiarygodności. Jedne bezrefleksyjnie podawały ją dalej tylko po to, żeby – podobnie jak oryginał – sensacyjnym przekazem przyciągnąć kliknięcia. Inne robiły to w dobrej wierze, żeby przestrzec rodziców przed niebezpieczeństwem. Niestety, te drugie zamiast pomóc niejednokrotnie szkodziły, szczegółowo opisując „wyzwania”, które mieli podejmować uczestnicy gry. Jak celnie skomentował to serwis SpidersWeb – po tym, jak *Niebieski wieloryb* zdobył portale informacyjne i pierwsze strony gazet w całej Polsce, „nauczyciele i rodzice się przejmują, nastolatkowie śmieją się z głupoty mediów, a najmłodsze dzieci zastanawiają się, jak wziąć udział w tej zabawie”.

Konsekwencje manipulacji

Najogólniej mówiąc, manipulacja informacją polega na wprowadzeniu innej osoby w błąd po to, by wywołać w niej jakąś reakcję (więcej informacji w treści lekcji: *Fejki i manipulacja informacją w sieci*). Prowadzi to do licznych negatywnych konsekwencji.

- Manipulacja polityczna wprowadza w błąd wyborców – traci na tym jakość demokracji, konkurenci polityczni oraz wszyscy obywatele i obywatelki.
- Zmanipulowani konsumenci ryzykują nietrafiony wybór zakupowy – uderza ich to po portfelu, traci też ta konkurencja, która stara się grać bardziej fair, a przez nieuczciwe zagrania innych trudniej jej pozyskać klientów; może też cierpieć jej wizerunek.
- Niektóre promowane nieuczciwie produkty mogą być nie tylko nieskuteczne, ale wręcz szkodliwe, np. wyniszczające organizm diety cud.

- Skuszenie się na informację o fałszywym konkursie czy megapromocji może skończyć się wyłudzeniem pieniędzy i danych osobowych.
- Jeśli fejk wymierzony jest w konkretną osobę (np. manipulacja obrazem w taki sposób, że przedstawia zdarzenia, które nie miały miejsca, lub pomówienie o kradzież), może to oznaczać dla niej mocno odczuwalne problemy – od zszarganej opinii po ryzyko napaści odwetowej.
- Większość ludzi nie lubi, jeśli ktoś robi ich w balona, a część osób wprowadzonych w błąd nie radzi sobie z poczuciem, że dało się nabrać.

Manipulacja ma też dalekosiężne skutki dla społeczeństwa jako całości. I tak cierpimy na deficyt zaufania, a każdy przypadek manipulacji informacją jeszcze bardziej to zaufanie podkopuje i wzmacnia podejrzliwość. Efekt? Gorzej ze sobą współpracujemy i społeczeństwo jeszcze bardziej się atomizuje. Co więcej, w natłoku informacji, nagłówków konkurujących między sobą sensacyjnością i zdjęć, których autorzy chcą wzbudzać coraz silniejsze emocje, coraz trudniej rozpoznać te rzetelne. Paradoksalnie nieograniczony dostęp do zasobów Internetu nie musi ułatwiać weryfikowania informacji. Chociaż techniczne możliwości ich weryfikacji są coraz lepsze, trzeba jednak umieć z nich korzystać. Kluczowa jest też umiejętność krytycznej oceny różnych źródeł informacji.

Jak zachować się w obliczu manipulacji?

Mimo że informacja o *Niebieskim wielorybie* została już wiarygodnie zdementowana, po wpisaniu do wyszukiwarki tego hasła cały czas w pierwszej kolejności wyświetlają się liczne doniesienia o niebezpiecznej grze ze szczegółowymi opisami kolejnych wyzwania. Teksty dementujące doniesienia o „wyzwaniu” i objaśniające, na czym polegała w tym przypadku manipulacja informacją, pojawiają się na dalszych miejscach listy wyników wyszukiwania. Może nie doszłoby do tego, gdyby kolejne media weryfikowały informację przed podaniem jej dalej.

Rola mediów w zwalczaniu manipulacji informacją jest kluczowa: powinny one sumiennie weryfikować wszystkie informacje, zanim je opublikują, i dementować fałszywe doniesienia. Ale równie silny wpływ na karierę fejków ma to, jak przyjmą je odbiorcy – czy uwierzą w daną informację i podadzą ją dalej, podbijając jej popularność, czy zakwestionują jej wiarygodność i w ten sposób ograniczą jej rozprzestrzenianie się.

Jak się zachować w przypadku zetknięcia się z fejkiem lub zmanipulowaną informacją?

- Stosuj zasadę ograniczonego zaufania. Bądź sceptyczny/-a wobec informacji, które wydają się nieprawdopodobne. Jeżeli to możliwe, staraj się weryfikować informacje (pytaj, sprawdzaj różne źródła – więcej na ten temat w treści lekcji: *Fejki i manipulacja informacją w sieci*). Zachowaj ostrożność przy korzystaniu z wszelkich platform internetowych.
- Nie powielaj, nie powtarzaj niesprawdzonych informacji (inaczej przyczyniasz się do wzrostu ich popularności).
- Dementuj nieprawdziwe doniesienia, jeśli widzisz, że mogą być szkodliwe. Pamiętaj, żeby dementi było główną częścią przekazu, a fałszywą lub zmanipulowaną informację opisz bardzo zwięźle, nie wdawaj się w makabryczne lub sensacyjne szczegóły. Dbaj o to, by nie można było powiełać fałszywej informacji w oderwaniu od dementi.
- Jeśli ktoś znajomy powtarza zmanipulowane informacje, bo sam w nie uwierzył (a Ty wiesz, że to nieprawda), zapytaj o źródło informacji, podaj kontrargumenty, zwróć uwagę, kto może skorzystać

na manipulacji. Jeśli uda Ci się wzbudzić wątpliwości tej osoby, jest szansa, że uda się zatrzymać rozprzestrzenianie tej informacji przynajmniej w Twoim otoczeniu.

- Wspieraj osoby, które zostały pokrzywdzone przez manipulację, zwłaszcza jeśli dotknęła ona osoby Ci bliskiej.
- Chronić siebie. Uważaj na próby wyłudzenia: nie wpłacaj pieniędzy, nie podawaj informacji (np. warunkiem udziału w popularnych „konkursach”, w których można rzekomo wygrać samochód celebryty, zazwyczaj jest wpłacenie konkretnej kwoty, co wiąże się z ryzykiem wyczyszczenia konta, a przy okazji do oszusta trafiają informacje takie jak adres czy numer telefonu). Nie koresponduj z osobami, których nie znasz, a które chcą nawiązać z Tobą kontakt np. za pośrednictwem komunikatorów (WhatsApp, Viber) lub w mediach społecznościowych.

Pomysł na lekcję

Lekcja pokazuje, jak konkretna zmanipulowana informacja opanowuje Internet i jakie są tego negatywne konsekwencje. Wyjaśnia też, że odbiorcy mają ogromny wpływ na karierę konkretnych fejków, i podpowiada, jak postępować, gdy napotkana informacja wzbudza podejrzenia co do wiarygodności.

Cele operacyjne

Uczestnicy i uczestniczki:

- rozumieją, jakie konsekwencje ma rozprzestrzenianie się zmanipulowanej informacji;
- wiedzą, dlaczego warto reagować na manipulację informacją;
- umieją zareagować, kiedy manipulacja informacją dotyczy ich lub kogoś z bliskich.

Przebieg zajęć

Ćwiczenie 1

Czas: 15 min
Metoda: symulacja
Pomoce: karta pracy „Prima aprilis”

Podziel uczestników i uczestniczki na trzy grupy. Każdej z grup rozdaj instrukcje z karty pracy „Prima aprilis”.

Następnie poproś obie grupy namawiające o przedstawienie swoich propozycji. Obserwuj, jak zachowują się osoby namawiane w obu przypadkach, a także – jakich argumentów używają namawiający.

Po wykonaniu zadania wyjaśnij wszystkim, jakie instrukcje otrzymały obie grupy. Sprawdź, ile osób dało się namówić do wyjścia w przypadku prawdziwego komunikatu, a ile – fałszywego lub zmanipulowanego. Zapytaj uczniów i uczennice o wrażenia po ćwiczeniu:

- **[do grupy namawiających II]** Jaką strategię przyjęła grupa, która mogła używać wszelkich możliwych środków? Dlaczego wybraliście akurat taki sposób?

- **[do grupy namawiających I]** Czy łatwo było przekonać kogoś do działania, mając do dyspozycji tylko prawdziwe komunikaty? Czy odczuwaliście pokusę, by choć trochę podbarwić informacje?
- **[do przekonywanych]** Jak czuły się osoby przekonywane? Który komunikat wydawał się Wam bardziej przekonywający? Jakie kryteria odnośnie do przekonywania wybraliście na początku ćwiczenia? Jak się czuliście, kiedy obietnice II grupy nie zostały zrealizowane (jeśli tak było)?

Ćwiczenie 2

Czas: 10 min
Metoda: dyskusja
Pomoce: flipchart, papier i marker lub kreda i tablica

Zauważ, że zadanie było tylko zabawą, ale jeżeli w życiu damy się namówić na kliknięcie w nieprawdziwy artykuł albo posłuchamy tego, do czego ktoś nas namawia, konsekwencje mogą być poważne. Zapytaj uczniów i uczennice:

- Czy spotkaliście się kiedykolwiek z próbą namówienia Was do jakiegoś działania za pomocą nieprawdziwych lub zmanipulowanych informacji?
- Czy spotkaliście się z takimi działaniami w Internecie?
- Czy możecie podać przykłady rozpowszechniania nieprawdziwych informacji w sieci, które mogą szkodzić innym?

Wspólnie wymieńcie kilka takich przykładów (możecie także skorzystać z lekcji *Fejki i manipulacja informacją w sieci*, jeżeli prowadziłeś/-aś ją wcześniej z uczniami).

Zapytaj:

- Z jakimi konsekwencjami możemy się spotkać, jeśli skusi nas nieprawdziwy lub zmanipulowany komunikat w Internecie?

Bazując na „Wiedzy w pigułce” i własnych doświadczeniach, spróbujcie odpowiedzieć.

Powiedz, że za chwilę wspólnie się zastanowicie, jak reagować, gdy napotkamy w sieci na zmanipulowane informacje.

Ćwiczenie 3

Czas: 15 min
Metoda: praca w grupach
Pomoce: karta pracy „Manipulacja, która nas dotyczy”, wiedza w pigułce

Podziel uczniów i uczennice na 5 grup. Powiedz, że za chwilę każda z grup otrzyma przykład nieprawdziwej informacji znalezionej w Internecie. Rozdaj grupom przyporządkowane im fragmenty karty pracy „Manipulacja, która nas dotyczy” i poproś o wykonanie zadania. Następnie zachęć grupy do krótkiego opisanie przykładów i odpowiedzi na pytania na forum.

Zapisz na tablicy pytanie: „Jak reagować, kiedy widzę zmanipulowaną informację?”. Bazując na przykładach z ćwiczenia, postarajcie się na nie odpowiedzieć. Posiłkuj się wskazówkami z „Wiedzy w pigułce”.

Ćwiczenie 4

Czas:	5 min
Metoda:	praca w parach
Pomoce:	małe karteczki i długopisy dla wszystkich uczniów i uczennic, kreda i tablica lub flipchart i marker

Zapisz na tablicy hasło: „Najlepszy sposób na ochronę przed manipulacją to...”. Poproś uczniów, by przez kilka minut porozmawiali o tym w parach. Na koniec poproś chętne osoby, by podzieliły się swoimi refleksjami.

Opcje dodatkowe

Czas:	20 min
Metoda:	praca w grupach
Pomoce:	kartki i długopisy dla każdej grupy, karta pracy „Manipulacja, która nas dotyczy”

Poproś uczniów, by wyobrazili sobie, że ich kolega lub koleżanka ma kontakt ze zmanipulowanymi informacjami (np. chce wziąć udział w fałszywym konkursie lub na skutek lektury artykułu planuje przejść na dietę cud). Niech każda z grup wybierze taką sytuację (uczniowie mogą inspirować się własnymi doświadczeniami lub wybrać przykład z ćwiczenia 3). Poproś, by grupy w pierwszej kolejności wymyśliły argumenty, które przekonałyby taką osobę do powstrzymania się od szkodliwych działań, a następnie ułożyły dialog, który mogłyby z nią przeprowadzić. Kiedy grupy skończą przygotowania, poproś o zaprezentowanie dialogów na forum.

Następnie wspólnie omówcie proponowane argumenty i ich skuteczność.

Ewaluacja

Czy po przeprowadzeniu zajęć uczestnicy i uczestniczki:

- rozumieją, jakie konsekwencje dla nich i dla innych ma rozprzestrzenianie się nieprawdziwej lub zmanipulowanej informacji?
- wiedzą, dlaczego warto reagować na manipulację informacją?
- umieją zareagować, kiedy manipulacja dotyczy ich lub kogoś z bliskich?

Materiały

- karta pracy nr 1 „Prima aprilis”
- karta pracy nr 2 „Manipulacja, która nas dotyczy”

Zadania sprawdzające

Zadanie 1

Prawda czy fałsz?

- _ Warto reagować na zmanipulowaną informację, która dotyka kogoś bliskiego.
- _ Jeśli jakaś informacja opatrzona jest zdjęciem albo filmem, to na pewno jest prawdziwa.
- _ Nabranie się na zmanipulowaną informację może być szkodliwe dla Twojego portfela, zdrowia i nie tylko.
- _ Widząc informację o konkursie, w którym można wygrać nowy telefon, trzeba jak najszybciej wysłać zgłoszenie – inaczej szansa przepadnie!
- _ Absurdalne plotki o znajomych można bez zastanowienia rozpowszechniać – przecież wszyscy zorientują się, że są zmyślane.
- _ Jeżeli ktoś z Twoich znajomych powtarza nieprawdziwe informacje, warto przedstawić mu kontrargumenty – może skłoni go to do zastanowienia, zanim podbije kolejnego fejka.

Słowniczek

Clickbait (klikbajt) – rzucający się w oczy odnośnik na stronie internetowej prowokujący do kliknięcia, który ma na celu przyciągnięcie uwagi i zwiększenie zysków z reklam kosztem jakości i rzetelności przekazu. Charakteryzuje się zazwyczaj sensacyjnym nagłówkiem lub atrakcyjnym dla oka obrazkiem który wzbudza ciekawość, ale jej nie zaspokaja, w ten sposób skłaniając czytelnika do kliknięcia w artykuł.

Deep fake – połączenie pojęć *deep learning* i *fake*; oznacza obraz lub wideo zmontowane z wykorzystaniem sztucznej inteligencji, która pozwala na wykorzystanie dużej liczby istniejących prawdziwych materiałów do stworzenia bliskiej prawdzie podróbki. Technika ta zdobyła złą sławę po tym, jak została wykorzystana do stworzenia fałszywych treści wideo o charakterze pornograficznym wykorzystujących wizerunek znanej aktorki. Wykorzystywana jest też do tworzenia *revenge porn*.

Dezinformacja – fałszywa informacja, zamierzone wprowadzanie w błąd.

Fake news – także: *false news*, fejk; fałszywa, częstokroć sensacyjna wiadomość, rozpowszechniana pod postacią przekazu informacyjnego.

Manipulacja informacją – przedstawienie informacji w sposób zacierający rzeczywistość, służące uzyskaniu określonej reakcji lub wpłynięciu na opinię lub działanie odbiorców bez ich wiedzy i woli.

Czytelnia

---

1. Dawid Kosiński, SpidersWeb, *Jeśli Niebieski Wieloryb rzeczywiście kogoś zabije, to krew na rękach będą mieli dziennikarze*, <https://www.spidersweb.pl/2017/03/niebieski-wieloryb.html> [dostęp: 4.09.2018].
2. Grzegorz Lindenberg, *Głęboko fałszywa rzeczywistość. Jeśli nie wiadomo, co jest prawdą, to lepiej w nic nie wierzyć*, <https://wiadomosci.onet.pl/tylko-w-onecie/deepfake-manipulacja-grozniejsza-niz-klasyczne-fake-newsy/c10cyzp> [dostęp: 16.10.2018].
3. Blog Ojciec, *Niebieski wieloryb – rzeczowo o tym, ile prawdy tkwi w opowieściach o zabójczej dla dzieci grze*, <https://www.blogojciec.pl/dzieci/niebieski-wieloryb-rzeczowo-o-tym-prawdy-tkwi-opowieściach-o-zabójczej-dla-dzieci-grze/> [dostęp: 4.09.2018].
4. *Jak czytać w erze fake news*, https://www.press.pl/zalaczniki_WWW/facebook_full.pdf [dostęp: 25.10.2018].

5. Psychological Sciences, *Counterarguments Are Critical to Debunking Misinformation*, <https://www.psychologicalscience.org/news/releases/counterarguments-are-critical-to-debunking-misinformation.html> [dostęp: 4.09.2018].
6. Radio Free Europe, Radio Liberty, *Teen 'Suicide Games' Send Shudders Through Russian-Speaking World*, <https://www.rferl.org/a/russia-teen-suicide-blue-whale-internet-social-media-game/28322884.html> [dostęp: 4.09.2018].
7. RMF24.pl, *Sposób na fake news? Zaprzeczenie nie wystarczy*, <https://www.rmf24.pl/nauka/news-sposob-na-fake-news-zaprzeczenie-nie-wystarczy,nld,2439954> [dostęp: 23.08.2018].
8. Scientific America, *Cognitive Ability and Vulnerability to Fake News*, <https://www.scientificamerican.com/article/cognitive-ability-and-vulnerability-to-fake-news/>, [dostęp: 4.09.2018].

Klucz odpowiedzi

P F P F P